

SORSTALANSÁG

KERTÉSZ IMRE

Odakinn, az épület előtt a nap egyenesen a járdára tűzött. Nagy volt a meleg, a lárma, a por meg a forgalom. A villamosok sárgák voltak, rajtuk hatos számjegy: így hát ez sem változott. Árusok is akadtak, furcsa süteményekkel, újságokkal, más egyébbel. Az emberek igen szépek voltak, s láthatóan mindnek dolga, fontos elfoglaltsága, mind sietett, nyargalt, futott valahová, lökdösődve, különféle irányokba. Minékünk is – értesültem – a segélyhelyre kell tüstént jutnunk, ott a nevünket még azon melegében leadnunk, hogy legelsőbben is pénzhez, iratokhoz – az élet immár elengedhetetlen tartozékaihoz jussunk. Ez a bizonyos hely – tudtam meg – épp a másik: a Keleti pályaudvar környékén lelhető, s mindjárt a legelső utcasarkon meg is szálltunk egy villamost. Bár az utcákat kopottasnak, a házak sorát itt-ott foghíjasnak, a meglévőket pedig megviseltnek, máshol hiányosnak, lyukasnak meg ablaktalannak találtam, az útvonalra körülbelül mégis ráismertem, s ugyanígy arra a térre is, ahol egy idő múltán kiszálltunk. A segélyhelyet épp szemközt a, csakugyan, még eszemben levő mozival, nagyobb, szürke, csúf középületben találtuk: udvara, előcsarnoka, folyosói máris tele emberekkel. Ültek, álltak, sűrögtek-forogtak, lármáztak, fecsegték vagy hallgattak. Sokan voltak szedett-vedett öltözékben, légerraktárak, hadseregek levetett holmijában, sapkájában, némelyek csíkos kabátban, mint én is, de már polgáriasan kicsípve is, fehér ingben, nyakkendővel, hátul összekulcsolt kézzel fontos ügyekről tanakodva megint, méltóságtelien,

Részlet a Nobel-díjas író regényéből

úgy, mint mikor ennekelőtte még Auschwitzba mentek. Egy helyen lágerek viszonyait idézték föl, vetették össze, máshol a segítség összegének, mértékének a lehető kilátásait taglalhatták, megint mások az ügymenetben vélték körülményeskedést, jogtalan kiváltságokat, másoknak az ő kárukra való előnyét, igaztalanságokat fölismerni, de egyetlen dologban mindenki egyetértett: várakozni kell, és pedig mindenesetre soká. Csakhogy ez engem igen untatott, s így aztán, vállamra véve a zsákomat, hamarost vissza az udvarra, onnan meg ki, a kapu elé ballagtam. Megint láttam a mozit, s eszembe jutott, ha jobb kéz irányban tán egy, de legfőljebb két sarkot mennék, utamat – ha be nem csap emlékezetem – a Nefelejcs utca keresztezné.

A házat könnyen megtaláltam: megvolt, s miben sem különbözött az utca többi sárga vagy szürke, némileg roskatag házaitól – mármint ahogy legalábbis nékem tetszett. A hűvös kapualjban megtudtam a vén, szármáfüles névjegyzékből, hogy a szám is egyezik, és egész a második emeletre kell fölmennem. Lassacskán kapaszkodtam az avas, kissé savanykás illatú lépcsőházban, melynek ablakából a függő körfolyosókra, odalenn meg a bánatosan tiszta házudvarra láttam: közepén némi gyeppel, no meg a szokott szomorkás fa iparkodott, csenevész, poros lombozattal. Szemközt bekötött hajú asszony sietett épp ki fürgén a porronggyal, máshonnan rádió muzikaszava ért fülemhez, s valahol egy gyerek is bömbölt, de éktelenül. Amikor aztán kinyílt előttem egy ajtó, igen meglepődtem, mivel oly hosszú idő után egyszerre csak Citrom Bandi apró, ferde szemét láttam ismét magam előtt, csakhogy ezúttal egy még eléggé fiatal, fekete hajú, kissé zömök és nemigen magas nő arcában. Hátrahőkölt kissé, bizonyára tán – véltem – a kabátom miatt, s hogy orromra ne találja csukni még valamiképp az ajtót, mindjárt kérdeztem: – Citrom Bandi itthon van-e? – Azt felelte: – Nincsen. – Kérdeztem, hogy most-e csupán, a jelen pillanatban, amire azt mondta, kicsikét megrázva fejét és a szemét is lehunyva közben: – Egyáltalán –, s csak mikor megint kinyitotta, vettem észre, hogy alulsó szempillái most egy kevéske nedvességtől fénylenek. Kissé a szája is megvonaglott, s akkor hát azt találtam, legjobb mihamarább szedelkőznöm – hanem az előszoba homályából egyszerre sovány, fejkendő, sötét ruhás idős asszony került elő, s előbb még néki is mondanom kellett: – Citrom Bandit kerestem –, s ő is mondta: – Nincs itthon. – Ő azonban azon a nézetten volt: – Jöjjön vissza máskor. Pár nap múlva talán –, s észrevet-

tem, hogy a fiatalabb nő erre, de valami furcsa, elhárító s ugyanakkor mégis valamiképp erőtlen mozdulattal oldalt fordította kissé a fejét, miközben keze külső oldalát a szájához emelte, olyasformán, mintha valamilyen kikívánczó szót, hangot akarna tán elnyomni, magába fojtani mintegy. Aztán el kellett még mondanom az öregasszonynak: – Együtt voltunk –; magyarázok: – Zeitzban –, s valahogyan szigorú, már-már számon kérő kérdésére: – És miért nem együtt jöttök haza? – mentegetőznöm szinte: – Elváltunk. Én aztán máshová kerültem. – Azt is tudni akarta: – Vannak-e még magyarok odakint? –, s azt feleltem: – Hogyne, sokan. – Amire, bizonyos látható diadallal, azt mondta a fiatal nőnek: – Látod! – nékem meg: – Mondom mindig, hogy még csak most kezdenek jönni. De a lányom türelmetlen, ő már nem akar hinni –, s már-már azt mondtam, de aztán inkább elhallgattam mégis, hogy az én nézetem szerint bizony ő az értelmesebb, ő ismeri Citrom Bandit jobban. Aztán még hívott: kerüljek beljebb, de azt válaszoltam, előbb még haza is kell mennem. – Biztosan várják a szülei – mondta, s azt feleltem: – Hogyne. – No akkor – jegyezte még meg – siessen, hadd örüljenek –, s azzal el is mentem.

A pályaudvarhoz érve, mivel kezdtem igen érezni a lábom, no meg mivel a sok többi közt a régről ismert számmal is épp elibém kanyarodott egy, villamosra szálltam. Szikár öregasszony húzódott a nyitott peronon egy kissé félrébb, fura, ódivatú csipkegallérban. Hamarosán egy ember jött, sapkában, egyenruhában, és a jegyemet kérte. Mondtam neki: nincsen. Indítványozta: váltsak. Mondtam: idegenből jövök, nincsen pénzem. Akkor megnézte a kabátomat, engem, s azután még az öregasszonyt is, majd értésemre adta, hogy az utazásnak törvényei vannak, s ezeket a törvényeket nem ő, hanem az ő fölötte állók hozták. – Ha nem vált jegyet, le kell szállnia – volt a véleménye. Mondtam neki: de hisz fáj a lábam, s erre, észrevettem, az öregasszony ki, a tájék felé fordult, de oly sértődötten valahogyan, mintha csak neki hánytam volna a szemére netán, nem tudnám, mért. De a kocsí nyitott ajtaján, már messziről nagy lármával, természetes, fekete, csapzott ember csörtetett ki. Nyitott inget, világos vászonöltönyt, a válláról szíjon függő fekete dobozt, kezében meg irattáskát hordott. Miféle dolog ez, kiáltotta, és: – Adjon egy jegyet! – intézkedett, pénzdarabot nyújtva, lökve inkább a kalauznak oda. Próbáltam köszönetet mondani, de félbeszakított, indulatosan tekintve körbe: – Inkább némelyeknek szégyenkezniük kellene

– szólt, de a kalauz már a kocsiiban járt, az öregasszony meg továbbra is kinézett. Akkor, megenyhült arccal, énfelém fordult. Kérdezte: – Németországból jössz, fiam? – Igen. – Koncentrációs táborból-e? – Természetesen. – Melyikből? – A buchenwaldiból. – Igen, hallotta már hírét, tudja, az is „a náci pokolnak volt egyik bugyra” – így mondta. – Honnan hurcolták el? – Budapestről. – Meddig voltál oda? – Egy évig, egészében. – Sok mindent láthattál, fiacskám, sok borzalmat – mondta arra, s nem feleltem semmit. No de – így folytatta – fő, hogy vége, elmúlt, s földerülő arccal a házakra mutatva, melyek közt épp csörömpöltünk, érdeklődött: mit érzek vajon most, újra itthon, s a város láttán, melyet elhagytam? Mondtam neki: – Gyűlöletet. – Elhallgatott, de hamarosan azt az észrevételt tette, hogy meg kell, sajnos, értenie az érzelmemet. Egyébként őszerinte „adott helyzetben” a gyűlöletnek is megvan a maga helye, szerepe, „sőt haszna”, és föltételezi, tette hozzá, egyetértünk és jól tudja, hogy kit gyűlölök. Mondtam neki: – Mindenkit. – Megint elhallgatott, ezúttal már hosszabb időre, utána meg újra kezdte: – Sok borzalmon kellett-e keresztülmenned? –, s azt feleltem, attól függ, mit tart borzalomnak. Bizonyára – mondta erre, némiképpen feszélyezettnek látszó arccal – sokat kellett nélkülöznöm, éhezni, és valószínűleg vertek is talán, s mondtam neki: természetesen. – Miért mondd, édes fiam – kiáltott arra fel, de már-már úgy néztem, a türelmét veszve –, mindenre azt, hogy „természetesen”, és mindig olyasmire, ami pedig egyáltalán nem az?! – Mondtam: koncentrációs táborban ez természetes. – Igen, igen – így ő –, ott igen, de . . . – s itt elakadt, habozott kissé – de . . . nohát, de maga a koncentrációs tábor nem természetes! – bukant végre a megfelelő szóra mintegy, s nem is feleltem neki semmit, mivel kezdtem lassan belátni: egy más dologról sosem vitázhatunk, úgy látszik, idegenekkel, tudatlanokkal, bizonyos értelemben véve gyerekekkel, hogy így mondjam. Különben is – kaptam magam a változatlanul ott levő, s éppen csak egy kissé kopárabbá és gondozatlanabbá vált térről rajta –, ideje leszállanom, és ezt be is jelentettem neki. De velem tartott, s egy árnyas, támlája vesztett padot mutatva arrébb, indítványozta: telepednénk oda egy percre.

Először némelyest bizonytalankodni látszott. Valójában – jegyezte meg – most kezdenek még csak „igazán feltárulni a rémségek”, és hozzátette, hogy „a világ egyelőre értetlenül áll a kérdés előtt: hogyan, miként is történhetett mindez egyáltalán meg”? Nem szóltam semmit,

és akkor egész felém fordulva, egyszerre csak azt mondta: – Nem akarnál, fiacskám, beszámolni az élményeidről? – Elcsodálkoztam kissé, és azt feleltem, hogy roppant sok érdekeset nemigen tudnék mondani néki. Akkor mosolygott kicsikét, és azt mondta: – Nem nekem: a világnak. – Amire, még jobban csodálkozva, tudakoltam tőle: – De hát miről? – A légerek pokláról – válaszolta ő, melyre én azt jegyeztem meg, hogy erről meg egyáltalában semmit se mondhatok, mivel a pokolt nem ismerem, és még csak elképzelni se tudnám. De ő kijelentette, ez csak afféle hasonlat: – Nem pokolnak kell-e – kérdezte – elképzelnünk a koncentrációs tábor? – és azt feleltem, sarkammal közben néhány karikát írva lábam alá a porba, hogy ezt mindenki a maga módja és kedve szerint képzelheti el, hogy az én részemről azonban mindenesetre csak a koncentrációs tábor tudom elképzelni, mivel ezt valamennyire ismerem, a pokolt viszont nem. – De ha, mondjuk, mégis? – erősködött, s pár újabb karika után azt feleltem: – Akkor olyan helynek képzelném, ahol nem lehet unatkozni –; márpedig, tettem hozzá, koncentrációs táborban lehetett, még Auschwitzban is – már bizonyos föltételek közt, persze. Arra hallgatott egy kicsit, majd meg azt kérdezte, de némiképp valahogy már-már a kedve ellenére szinte, úgy éreztem: – És ezt mivel magyarázod? –, s kis gondolkodás után az találtam: – Az idővel. – Hogyhogy az idővel? – Úgy, hogy az idő segít. – Segít . . . ? miben? – Mindenben –, s próbáltam neki elmagyarázni, mennyire más dolog például megérkezni egy, ha nem is éppen fényűző, de egészében elfogadható, tiszta, takaros állomásra, ahol csak lassacskán, időrendben, fokként világosodik meg előttünk minden. Mire egy fokozaton túl vagyunk, magunk mögött tudjuk, máris jön a következő. Mire aztán mindent megtudunk, már meg is értettünk mindent. S mialatt mindent megért, ezenközben nem marad tétlen az ember: máris végzi az új dolgát, él, cselekszik, mozog, teljesíti minden újabb fok minden újabb követelményét. Ha viszont nem volna ez az időrend, s az egész ismeret mindjárt egyszerre, ott a helyszínen zúdulna ránk, meglehet, azt el sem bírná tán se koponyánk, sem a szívünk – próbáltam valamennyire megvilágítani néki, amire ő, zsebéből közben szakadozott papirosú dobozt halászva elő, melynek gyűrött cigarettáit énfelem is idetartotta, de elhárítottam, majd két nagy szippantás után két könyékkal a térdére támaszkodva, így előredöntött felsőtesttel és rám se nézve, kissé valahogy értetlen, tompa hangon ezt mondta: – Értem. – Másrészt, folytat-

tam, az ebben a hiba, mondhatnám hátrány, hogy az időt viszont el is kell tölteni. Láttam például – mondtam neki – foglyokat, akik négy, hat vagy éppen tizenkét esztendeje voltak már – pontosabban: voltak még mindig meg – koncentrációs táborban. Mármost ezeknek az embereknek mindezt a négy, hat vagy tizenkét esztendő, vagyis utóbbi esetben tizenkétszer háromszázhatvanöt napot, azaz tizenkétszer, háromszázhatvanötöszer huszonnégy órát, továbbá tizenkétszer, háromszázhatvanötöszer, huszonnégszer . . . s mindezt vissza, pillanatonként, percenként, óránként, naponként: vagyis végig az egészet el kellett valahogy tölteniök. Megint másrészt viszont – fűztem tovább – épp ez segíthetett önékik is, mert ha mindez a tizenkétszer, háromszázhatvanötöszer, huszonnégszer, hatvanszor és újra hatvanszorni idő mind egyszerre, egyetlen csapással szakadt volna nyakukba, úgy bizonyára ők se állták volna – mint ahogy így állani bírták – se testtel, sem aggyal. S mivel hallgatott, hozzátettem még: – Így kell hát körülbelül elképzelni. – Ő meg erre, ugyanúgy, mint előbb, csak cigaretta helyett, amit időközben eldobott már, ezúttal az arcát tartva mind a két kezében, s talán ettől még tompább, még fojtottabb hangon azt mondta: – Nem, nem lehet elképzelni –, s részemről ezt be is láttam. Gondoltam is: akkor hát, úgy látszik, ezért mondanak helyette inkább poklot, bizonyára.

De aztán hamarosan fölegyenesedett, az órájára nézett, és megváltozott az arca. Tudtomra adta: újságíró, mégpedig – mint hozzátette: – „egy demokratikus lapnál”, s akkor jöttem csak rá, hogy egyik-másik szava kire is emlékeztetett már eddig is a távolból: Vili bácsiéra – ha, elismertem, annyi különbséggel, mondhatnám hitelességgel is, mint amennyit körülbelül, mondjuk a rabbi szavaiban, s kiváltképp a tetteiben, a macacssága mértékében tudnék fölismerni, ha például a Lajos bácsi-éval vetném össze. Ez a gondolat juttatta egyszerre eszembe, eszméltetett, most először tulajdonképp valóságosan is, a valószínű, hamaros viszontlátásra, s így az újságíró mondókáját aztán már csak fél füllel követtem. – Szeretné – mondta – a találkozásunk véletlenjét „szerencsés véletlenné” alakítani. Indítványozta: írjunk cikket, indítsunk „cikksorozatot”. A cikkeket ő írná, de kizárólag az én szavaim alapján. Így némi pénzhez is juthatnék, aminek bizonyára hasznát látnám az „új élet” kezdetén, habár – tette némileg szabadkozó mosollyal hozzá – igen sokat „nem ajánlhat fel”, mivel a lap még új és „anyagi erőforrásai egyelőre csekélyek”. De jelen pillanatban, így tartotta, nem is ez a

legfontosabb, hanem „a még vérző sebek begyógyítása és a bűnösök megbüntetése”. Mindenekelőtt is azonban „meg kell mozgatni a közvéleményt”, eloszlatni a „fásultságot, közönyt, sőt kételyt”. A közhelyek itt mit sem érnek, az okok, az igazság feltárására van, őszierinte, szükség, bármily „fájdalmas megpróbáltatás” is szembenéznünk vele. Az én szavaimban „sok eredetiséget”, egészükben a kor megnyilvánulását, az idők – ha jól értettem – valami „szomorú bélyegét” látja, ami „új, egyéni szín a tényanyagok fárasztó áradatában” – így mondta, és a véleményemet kérdezte. Megjegyeztem, hogy elsőbben is a magam ügyét kéne elintéznem, de félreérthetett, úgy látszik, mert azt mondta: – Nem. Ez már nemcsak a te ügyed többé. Mindnyájunké, a világé –, s mondtam neki, igen, de hát most már ideje volna hazamennem; akkor „elnézésemet” kérte. Felálltunk, de még tétozva, valamit fontolgatni látszott. Nem kezdhethetnénk-e vajon – kérdezte – a cikkeket egy fényképpel a viszontlátás pillanatáról!? Nem feleltem semmit, s akkor, apró félmosollyal, azt a megjegyzést tette, hogy „az újságírók némelykor tapintatlanságra kényszeríti a mestersége”, de hát ha nekem nincs ínyemre, a maga részéről nem kívánna „erőltetni”. Aztán leült, a térdén fekete noteszkönyvet nyitott ki, s jegyzett valamit sebes kézzel belé, majd kitépte a lapot, s megint fölállva, nekem nyújtotta ide. Az ő neve és szerkesztőségének címe van rajta, és „a közeli viszontlátás reményében” búcsúzik tőlem, mondta, majd meleg, húsos, kissé izzadt tenyerének barátságos szorítását éreztem. A véle való beszélgetést magam is kellemesnek, pihentetőnek, s őt magát is rokonszenvesnek és jóakarátúnak találtam. Még megvártam, míg alakja elvész a járókelők forgatagában, s aztán dobtam csak el a céduláját.

Pár lépés után a házunkra ismertem. Megvolt, épségben, teljesen rendben. A kapualjban is a régi szag, a rácsos aknájában nyugvó rozoga lift meg a sárgára koptatott öreg lépcsők fogadtak, s följebb, a lépcsőház egy bizonyos meghitt, sajátos pillanatáról emlékezetes kanyarulatát is ott üdvözölhettem. Az emeletre érve, csöngettem ajtónkon. Hamarosan ki is nyílt, de épp csak annyira, amennyire a belső zár, amolyan kampós retesz, rigli lánc megengedte, s meg is lepődtem kissé, mivel efféle szerkezetre régebről nem emlékeztem. Az ajtórésből is idegen arc: körülbelül középkorú nőnek a sárga és csontos arca nézett rám ki. Kérdezte, kit keresek, s mondtam neki: itt lakom. – Nem – felelte ő –, itt mi lakunk –, s már csukta is volna az ajtót, de nem tudta, mivel a

lábammal visszatartottam. Próbáltam néki elmagyarázni: tévedés, hisz innen mentem el, s egészen bizonyos, hogy itt lakunk, ő meg viszont nekem bizonygatta: én tévedek, minthogy itt kétségkívül ők laknak, szíves, udvarias, de sajnálkozó fejrázással, miközben ő az ajtót becsukni, én meg ebben visszatartani iparkodtam egyre. Egy pillanatban aztán, mikor fölnéztem a számra: nem véhettem-e el tán mégis az ajtót, s ezalatt engedhetett, úgy látszik, a lábam, az ő törekvése bizonyult sikeresebbnek, s hallottam, amint a becsapódó zárra kétszer is ráforgatta a kulcsot. (. . .)

Akkor egy kis csend lett, amit egyetlen zörej tört csupán meg: Fleischmann néni elvette előlem és kivitte az üres tányért, s nem is láttam visszatérni aztán. A két öreg meg kérdezte: „hogyan jön ez ide és mit akarok mondani vele?” Azt feleltem, semmi különöset, de hát nem egész úgy volt csak, hogy „jött”: mi is mentünk. Csak most látszik minden késznek, befejezettnek, megmásíthatatlannak, véglegesnek, ily roppant gyorsnak és ily rettentő homályosnak, úgy, hogy „jött”: most, így utólag csupán, ha hátrafelé, a visszajáról nézzük. No meg persze, ha előre tudjuk a sorsot. Akkor, csakugyan, mindössze az idő múlását tarthatjuk számon. Egy ostoba csók például ugyanolyan szükségesség, mint, mondjuk, egy moccanatlan nap a vámházban vagy a gázkamrák. Csakhogy, akár hátra, akár előre nézünk, mindkettő hibás szemlélet – vélekedtem. Elvégre is hús perc olykor, és önmagában véve is, meglehetősen nagy idő. Minden perc elkezdődött, tartott, majd befejeződött, mielőtt a következő kezdődött volna ismét. Mármost – mondtam – vegyük csak fontolóra: mindegyik ilyen perc hozhatott volna tulajdonképp valami újat. Valójában nem hozott, természetesen – de hát azért el kell ismerni: hozhatott volna, végeredményben mindenikben történhetett volna valami más is, mint ami történetesen történt, Auschwitzban éppúgy, akárcsak, tegyük föl, itthon, mikor apámat búcsúztattuk.

Erre az utolsó szavamra akkor az öreg Steiner megmozdult valahogyan. – De hát mit tehettünk volna?! – kérdezte félig-meddig haragvó, félig-meddig panaszos arccal. Mondtam neki: semmit, természetesen; vagy – tettem hozzá – bármit, ami éppoly esztelenség lett volna, mint az, hogy semmit sem tettünk, megint, és mindig csak természetesen. – De nem erről van szó – próbáltam folytatni, magyarázni nekik. – Miről hát tulajdonképpen? – kérdezték, ők is már-már türelmüket veszítve, s azt feleltem, éreztem, magam is egyre mérgesebben: – A lépésekről. –

Mindenki lépett, amíg csak léphetett: én is megtettem a magam lépéseit, és nem csupán a birkenauai sorban, hanem már itthon. Léptem apámmal, és léptem anyámmal, léptem Annamáriával, és léptem – s mindköt tán a legnehezebbet – a nagyobbik nővérrel. Most már meg tudnám mondani neki, mit jelent az, hogy „zsidó”: semmit, nekem s eredetileg legalább semmit, míg csak el nem kezdődnek a lépések. Semmi sem igaz, nincs más vér és nincs egyéb, csak . . . akadtam el, de jutott hirtelen az újságíró szava az eszembe: csak adott helyzetek vannak és bennük levő újabb adottságok. Én is végigéltem egy adott sorsot. Nem az én sorsom volt, de én éltem végig – és sehogy se értettem, hogy is nem fér fejükbe: most már valamit kezdenem kell vele, valahová oda-, valamihez hozzá kell illesztenem, most már elvégre nem érhetem be annyival, hogy tévedés volt, vakeset, afféle kisiklás, vagy hogy meg sem történt, netalántán. Láttam, igen jól láttam, hogy nem nagyon értenek, szavaim nincsenek igen ín्यükre, sőt egyik-másik mintha egyenest ingerelné őket. Láttam, hogy Steiner bácsi itt-ott közbeavatkozott, máshol már-már felugrott volna, láttam, amint a másik öreg azonban visszatartja, s hallottam, mikor mondta néki: – Hagyja: nem látja, hogy csak beszélni akar? Hadd beszéljen, hagyja –, s én beszéltem is, meglehet, hiába, és összefüggéstelenül is egy kissé. Azért így is értésükre adtam: sosem kezdhethünk új életet, mindig csak a régít folytathatjuk. Én léptem, és nem más, s kijelentettem, hogy az adott sorsomban mindvégig becsületes voltam. Az egyetlen folt, mondhatnám szépséghiba, az egyetlen esetlegesség, amit netán a szememre vethetnek, az, hogy most itt beszélgetünk – de hát erről nem én tehetek. Azt akarják, hogy ez az egész becsület és valamennyi előző lépésem mind-mind az értelmét veszítse? Miért ez a hirtelen páfördulat, miért ez az ellenszegülés, miért, hogy nem akarják belátni: ha sors van, akkor nem lehetséges a szabadság; ha viszont – folytattam magam is egyre meglepettebben, egyre jobban belémelegedve –, ha viszont szabadság van, akkor nincs sors, azazhogy – álltam meg, de csak lélegzetvételnyi szünetre –, azazhogy akkor mi magunk vagyunk a sors – jöttem rá egyszerre, de oly világossággal e pillanatban, mint ez ideig még soha. Kissé sajnáltam is, hogy csak övelük, s nem értelmesebb, hogy úgy mondjam, méltóbb ellenfelekkel állok szemben. De hát ők voltak itt most, ők vannak – e percben legalább így rémlett szinte – mindenütt, s mindenesetre ők voltak ott akkor is, amikor apámat búcsúztattuk. Ők is megtették a maguk lépéseit. Ők is előre tudtak, ők is

előre láttak mindent, Ők is úgy búcsúztak apámtól, mintha már temettük volna, és később is csak azon kaptak össze, hogy helyi érdekű villamoson vagy inkább autóbusszal menjek-e Auschwitzba . . . de itt már nem csak Steiner bácsi, hanem még az öreg Fleischmann is fölugrott. Azért most is iparkodott visszatartani, de már nem tudta. – Hogyan? – ripakodott rám paprikavörös arccal, és öklével a mellére csapva: – Még talán mi vagyunk a bűnösök, mi, az áldozatok?! – s próbáltam néki elmagyarázni: nem bűn, csak be kéne látni, szerényen, egyszerűen, épp csupán az értelem miatt, a becsület kedvéért, hogy így mondjam. Nem lehet, próbálják megérteni, nem lehet mindent elvenni tőlem, nem lehet, hogy ne legyek se győztes, se vesztes, hogy ne lehessen igazam, s hogy ne is tévedhettem volna, hogy semminek se legyen sem oka, sem eredménye, egyszerűen – próbálják meg belátni, könyörögtem szinte: nem nyelhetem le azt az ostoba keserúséget, hogy pusztán csak ártatlan legyek. Hanem hát, láttam, nem akarnak belátni semmit, s így azután, véve a zsákom meg a sapkám, pár zavaros szó, mozdulat, még egy-egy befejezetlen taglejtés, és függőben maradt mondat közepette, távoztam.

Odalenn az utca fogadott. Anyámhoz villamossal kell mennem. De most már eszembe jutott: persze, hisz nincs pénzem, s így elhatároztam, gyalog megyek. Hogy erőt gyűjtsek, egy percre megálltam még a téren, az előbbi padnál. Arra elöl, amerre mennem kell majd, s ahol az utca meghosszabbodni, kitágulni és a végtelenbe veszni látszik, a kéklő dombok fölött már lilák voltak a bárányfelhők és bíborszínű az ég. Köröttem is, mintha valami változott volna: csökkent a forgalom, az emberek léptei lelassúdtak, hangjuk elcsöndesedett, tekintetük megenyhült, és arcuk mintha egymás felé fordult volna. Az a bizonyos jellegzetes óra volt ez – még most, még itt is felismertem –, legkedvesebb órám a táborban, s valami éles, fájdalmas és hiábavaló érzés fogott el utána: a honvágy. Egyszerre minden megelevenedett, minden itt volt és föltolult bennem, mind megleptek furcsa hangulatai, megremegették apró emlékei. Igen, egy bizonyos értelemben ott tisztább és egyszerűbb volt az élet. Minden eszembe jutott, és mindenkit sorra vettem, azokat is, akik nem érdekeltek, és azokat is, akiknek minden igazolásuk csakis ez a számbavétel, az én ittlétem lehet: Citrom Bandit, Pjetykát, Bohúst, az orvost és mind a többieket. S most először gondoltam rájuk egy csöppnyi szemrehányással, valami szerető nehezteléssel.

De hát ne túlozzunk, hisz épp ez a bökkenő: itt vagyok, s jól tudom, minden érvet elfogadok, azon az áron, hogy élnem lehet. Igen, ahogy körülnéztem ezen a szelíd, alkonyati téren, ezen a viharvert s mégis ezer ígérettel teli utcán, máris éreztem, mint növekszik, mint gyülemlik bennem a készség: folytatni fogom folytathatatlan életemet. Anyám vár, s bizonyára igen megörvend majd nékem, szegény. Emlékszem, valaha az volt a terve, hogy mérnök, orvos vagy valami efféle legyek. Így is lesz minden bizonnyal, úgy, amint kívánja; nincs oly képtelenség, amit ne élénk át természetesen, s utamon, máris tudom, ott leselkedik rám, mint valami kikerülhetetlen csapda, a boldogság. Hisz még ott, a kémények mellett is volt a kínok szünetében valami, ami a boldogsághoz hasonlított. Mindenki csak a viszontagságokról, a „borzalmakról” kérdez: holott az én számomra tán ez az élmény marad a legemlékezetesebb. Igen, erről kéne, a koncentrációs táborok boldogságáról beszélnem nekik legközelebb, ha majd kérdik.

Ha ugyan kérdik. S hacsak magam is el nem felejttem.

